

НИКОС КАЗАНЦАКИС

Хомер нашег доба

Δεν ελπίζω τίποτα, δε φοβάμαι τίποτα, είμαι λέφτερος.

„Не надам се ничему, не бојим се ничега, ја сам слободан.“ – тешко је наћи ишта језгровитије од ове реченице-епитафа, а што би могло боље окарактерисати самог Никоса Казанцакиса¹. С друге стране, његов опус, особито *Аскеза*², рани рад, на почетку, и *Посланица Греку*³, као завештање, на крају Казанцакисовог пута,

¹ Уобичајено је изговарати *Казанцакис* иако је ближе изворнику *Казандзакис* (евентуално *Казантсакис*). О форми *Казанцаки* нема више никаквог разлога расправљати имајући у виду да се сами Грци с тиме не слажу, а опште је прихваћено правило да треба поштовати изворник, особито када је реч о именима.

² Казанцакис је писао *Аскезу* (*Ασκητική*) године 1922. и завршио 1923, објавио 1927, допунио 1928 (последњим поглављем „Тишина“). Поднаслов јој је *Salvatores Dei* (в. бел. 26). Посветио је свом пријатељу Панделису Превелакису, кога је упознао 1926 - биће му и ученик, и повереник (по свим питањима) и биограф.

³ Доминик Теотокопулос, 1541-1614, Крићанин из времена када је Крит био под млетачком влашћу, сликар вајар, и још много тога, био је ренесансни човек у правом смислу те речи. Познат је под надимком Ел Греко или једноставно Грк због свог порекла. Казанцакиса је инспирисао не само да га смести међу двадесетак изабраних у *Терцинама*, него му је завештао и своје последње дело, које је желео да доради, преради, редигује, молећи да му Бог дозволи још десет година, да напише три романа и доврши још неке ситнице, али да пре свега заврши *Грека* („il faut d'abord que j'achève le Greco.“, Kazantzaki, 1961, 12)

више него ишта друго представља оквир за разумевање самог писца, шта је његова мисија⁴. Његов књижевни и истовремено професионални, његов идејни и истовремено интелектуални, његов политички и истовремено етички, пут трајао је пола века и све то време није се одрекао неких кључних опредељења, која су му обезбедила да остане доследан у својој многоликости. Таква заокружена слика Песника учинила га је толико самосвојним да се не сврстава ни у један покрет, правац, или сличан забран⁵.

Никос Казанцакис је рођен 1883. на Криту⁶: „Осећао сам да у мени постоји нека сила, која ми не припада, сила јача од мене, која мноме управља. Безброј пута сам био спреман да себе понизим, али ми та сила то не би допустила – Крит.“ Као сваки прави Грк, чезнуо је да оде некуда, ван Грчке, а онда би, тамо далеко, чезнуо да се врати на родно тле – за Казанцакиса је то био Крит. Последњи пут је био на родном острву 1945, не зато што није хтео већ зато што би га преплавила осећања више него што би хтео или смео. А чезнуо је за лепотом Крита, да јој се диви

⁴ „Казанцакис је заиста озбиљно узимао неке своје књиге, али то је било углавном зато што су објављивале његова мишљења. За њега, бити писац значило је бити противречно биће, које објављује и брани своје идеје. То је заузврат значило – у ширем смислу – бити интелектуалац. Права Казанцакисова професија била је да мисли и повезује, да продире у свој, сасвим необични ум, поприште борбе против онога што је сматрао мрачњаштвом и застарелом мишљу. Писање је било само једно од многих оруђа, али оно за које је налазио да му најбоље служи.“ Бин, 2006, 64.

⁵ Такви су, несврстани, и песници Кавафис, Рицос, и сваки други који је потпуно и заокружено свој - такав је био и Кариотакис, нити је био следбеник, нити је имао следбенике.

⁶ Крит је још увек био под турском влашћу, тако да је Казанцакис у детињству преживео борбе за ослобођење, а дане ране младости у ратним околностима (Балкански ратови, Велики рат, Малоазијска катастрофа).

као орао с висина, само кад би могао...: „Ја сам рођен на Криту, острву које је синтеза Грчке и Азије. Мој Одисеј није ни Грк ни варварин него оба - он је Крићанин.“ А он сам је био прво Крићанин, а онда Хелен.

Одисеју је Казанцакис сматрао својим најбољим делом, у које је унео целога себе, сва своја знања, уверења, осећања, одражавајући тиме хеленски дух, онај искомски, који га је као у чуну којим душа плови кроз етер носио у тражењу неке његове истине или суштине, или Бога, кога ипак није нашао, иако је дубоко веровао. Почео је да је пише 1924, а наставио 1927. године, када се, после многобројних путовања, скрасио на острву Егини. Сваки пут када је настављао да пише, он је заправо писао нову верзију. Коначну, седму верзију написао је 1938. године, што значи да је Казанцакис овај спев стварао читавих четрнаест година. Тако је настала модерна *Одисеја*, са своја 33.333 стиха у седамнаестерцу, која се надовезује на Хомерових 12.109 стихова. Она ипак није пуки наставак Хомеровог пева, у коме се антички херој враћа кући пошто је успео да испуни мисију, ово је *Одисеја* модерног човека у трагању за изгубљеном мисијом, који, био он свестан тога или не, чезне за нечим што верује да му је припадало и што је некада негде изгубио, и некад је само то трагање довољно да га испуни срећом, јер му се пружила прилика да припада том великом, заједничком подухвату. То је она никад неиспуњена неумрла тежња ка идеалу, коме протицање векова није нимало наудило.

Сам Казанцакис је резимирао спев као „највећу епопеју беле расе“ и укратко навео нове Одисејеве догодовштине. Казанцакисова *Одисеја*, као и Хомерова, почиње инвокацијом у којој се обраћа Сунцу⁷, а не Музи:

⁷ На крају пева је *Епилог*, у којем се Песник опет обраћа Сунцу које оплакује своју драгу ишчезлу као мисао.

“Ηλιε, μεγάλη ανατολίτη μου, χρουσό σκουφι τοῦ νοῦ μου,
 ἀρέσει μου στραβὰ νὰ σὲ φορῶ, πεθύμησα νὰ παίξω,
 ὅσο νὰ ζεῖς, ὅσο νὰ ζῶ κι ἐγώ, γιὰ νὰ χαρεῖ ἡ καρδιά μας.
 Καλή ‘ναι τούτη ἡ γῆς, ἀρέσει μας, σὰν τὸ σγουρὸ σταφύλι
 στὸν μπλάβο ἀγέρα, Θεέ μου, κρέμεται, στὸ δρόλαπα κουνιέται 5
 καὶ τὴν τσιμπολογοῦν τὰ πνέματα καὶ τὰ πουλιὰ τοῦ ἀνέμου
 ἄς τὴν τσιμπολογήσουμε κι ἐμεῖς, νὰ δροσερέψει ὁ νοῦς μας!
 [...]

“Ηλιε, γοργοπαιχνιδομάτη μου, φρογὸ λαγωνικό μου,
 τὴν ἀγρη πὺ ἀγαπῶ ξετόπωσε καὶ πάρ’την τοῦ κνηγού,
 κι ὅτι τηρᾶς στὴ γῆς μαντάτευε κι ὅτι γρικᾶς μολόγα, 25
 κι ἐγὼ θὰ τὰ περνῶ στοῦ σπλάχνου μου τὸ μυστικὸ ἀργαστήρι,
 κι ἀγάλια, μὲ τὸ παῖξε γέλασε καὶ τὸ βαθὺ κανάκι,
 πέτρες, νερό, φωτιά καὶ χῶματα θὰ γίνουν ὅλα πνέμα:
 κι ἡ λασποφτέρουγη βαριά ψυχὴ γλυκὰ θὰ ξεκορμίσει
 καὶ θ’ ἀνεβεί σὰ φλόγα γαληνὴ καὶ θὰ χαθεῖ στὸν ἥλιο! “ 30
 [...]

Καὶ σεῖς, γερόντοι, σύρετε φωνή, νὰ ‘ρθοῦν ξανὰ τὰ δόντια,
 νὰ ‘ρθοῦν τὰ κορακάτα σας μαλλιά, κι ὁ νοῦς ὁ νιὸς νὰ στρίψει!
 Μὰ τὸν ἀφέντην Ἥλιο, ὀρκίζουμαι, καὶ τὴν κερα-Φεγγάρω,
 ψευτόνειρό ‘ναι τὰ γεράματα καὶ φαντασιά ‘ναι ὁ χάρος 65
 ὅλα ‘ναι τῆς ψυχῆς καμῶματα καὶ τοῦ μυαλοῦ παιχνίδια,
 ὅλα ἀλαφρὸ μελτέμι πὺ φυσάει καὶ τὰ μελίγγια ἀνοίγουν
 τ’ ὄνειρο ἀπάλαφρα ὄνειρεύτηκε κι ἔγινε ὁ κόσμος τοῦτος
 ἄς κάμουμε τοῦ κόσμου κατοχὴ, παιδιά, μὲ τὸ τραγοῦδι!
 “Ε συμπλωρίτες, πάρτε τὰ κουπιά, κι ὁ καπετάνιος φτάνει 70
 καὶ σεῖς, μανάδες, δώστε τὸ βυζὶ στὰ βρέφη μὴ φωνάζουν!
 “Ορτσα! τίς ἔρμες πίκρες ὄξω νοῦ, τρουλώσετε τ’ αὐτιά σας
 τὰ πάθη καὶ τὰ βάσανα θὰ πῶ τοῦ ξακουστοῦ Ὀδυσσεά!
 (Καζαντζάκης, *Ὀδύσσεια*, 1967, 1-7, 62-73)

Ода Сунцу

Сунце, велики мој Источниче, златна капо мог ума,
 волим да те носим накриво, зажеleo сам да заиграм,
 да ми поживиш, да поживим и ја, да нам се срца обрадују.
 Добра је ово земља, прија нам, као вिति грозд, она,
 боже, виси у плавом зраку, њише се као у бури, 5
 док је сви духови и птице ветра гризу и кљуцају.
 Хајде, кљуцнимо је и ми мало, да нам се ум освежи!
 [...]

Сунце моје што жмиркаш тако брзо, мој риђокоси хрту,
 уходи сву дивљач коју волим, и пођи у лов на њу,
 и јави ми све што опазиш на земљи и све што чујеш, 25
 а ја ћу то пропустити кроз тајну радионицу своје утробе
 док полако, уз игру, смех и дубоку нежност, све то,
 вода, ватра, камење и земља, док све у дух не пређе;
 а душа тешка, блатних крила, слатко ће се решити тела,
 узнеће се мирно као пламен, и ишчезнути на сунцу. 30
 [...]
 А ви, старци, подигните глас да вам се поврате зуби,
 да вам се поврате вране косе, да пореметите младим умом.
 Господаром Сунцем кунем се и господарицом Месецом,
 старост је лажни сан а смрт измишљотина, 65
 све су то играчке мозга и притворности душе,
 све је то лагани маестрал који дува и слепоочнице шири,
 сан је лако просањан и тако свет овај настаде;
 хајде, момци, да песмом заузмемо овај свет!
 Хеј, другари моји, дохватите весла, јер капеган стиже; 70
 а ви, мајке, подојте децу своју да не плачу.
 Хеј, горке се туге отресите и начуљите уши:
 патње и искушења казујем славнога Одисеја.
 (Kazancakis, *Odiseja* у: Maricki Gađanski, 1978, str. 48, 50)

Наводимо овде и енглески превод, који је Казанцакис
 сматрао веома успешним, квалитета готово као оригинал.

Prologue

O Sun, great Oriental, my proud mind's golden cap,
 I love to wear you cocked askew, to play and burst
 in song throughout our lives, and so rejoice our hearts.⁸
 Good is this earth, it suits us! Like the global grape
 it hangs, dear God, in the blue air and sways in the gale, 5
 nibbled by all the birds and spirits of the four winds.
 Come, let's start nibbling too and so refresh our minds!
 [...]

⁸ У првом издању енглеског превода Казанцакисове *Одисеје*
 из 1958 (824 страна, са предговором на 38 страна док је грчки ори-
 гинал имао 835 страна), други и трећи стих гласе:

I love to wear you cocked askew and to burst in song
 to rouse our hearts, so long as you and I both live.

O Sun, my quick coquetting eye, my red-haired hound,
 sniff out all quarries that I love, give them swift chase,
 tell me all that you've seen on earth, all that you've heard, 25
 and I shall pass them through my entrails' secret forge
 till slowly, with profound caresses, play and laughter,
 stones, water, fire, and earth shall be transformed to spirit,
 and the mud-winged and heavy soul, freed of its flesh,
 shall like a flame serene ascend and fade in sun. 30
 [...]
 Old man, howl all you can to bring your white teeth back,
 to make your hair crow-black, your youthful wits go wild,
 for by our Lady Moon and our Lord Sun, I swear
 old age is the false dream and death but fantasy 65
 all playthings of the brain and the soul's affectations,
 all but a mistral's blast that blows the temples wide;
 the dream was lightly dreamt and thus the earth was made;
 let's take possession of the world with the song, my lads!
 Aye, fellow craftsmen, seize your oars, the Captain comes; 70
 and mothers, give your sweet babes suck to stop their wailing!
 Ahoy, cast wretched sorrow out, prick up your ears –
 I sing the suffering and the torments of renowned Odysseus!
 (Kazantzakis, *The Odyssey : a modern sequel*, 1963, p. 1-2)

Χομεροβα *Οδυσεΐα*, што је иначе добро познато, почиње хексаметром састављеним од самих дактила, што није тако чест случај, а даје песми живахност, какву има и Казанцакисова инвокација. Казанцакис је превео оба Хоμεрова епа у сарадњи са Јоанисом Какридисом (1955-1965).

Τον άντρα, Μούσα, τον πολύτροπο τραγούδα μου, που πλήθος
 διάβηκε τόπους, αφού πάτησε της Τροίας το κάστρο το άγιο,
 και πολιτείες πολλές εγνώρισε, πολλών βουλές ανθρώπων,
 κι άρίφνητα τυράννια ετράβηξε στα πέλαγα η καρδιά του, 5
 για να σωθεί κι αυτός παλεύοντας και πίσω τους συντρόφους
 να φέρει' κι όμως δεν τους γλίτωσε, κι ας το ποθούσε τόσο'
 τι από τις ίδιες τους εχάθησαν τις ανομιές εκείνοι —
 οι ανέμυαλοι, που τ' ουρανόδρομου τὰ βόδια έφαγαν' Ηλιου,
 κι αυτός τη μέρα τους αρνήστηκε του γυρισμού. Για τούτα
 και μας για λέγε, κάπου αρχίζοντας, κόρη θεϊκιά του Δία. 10
 (Ομήρου *Οδύσσεια*, 1, στ. 1-10, Μετάφραση)

Ἄνδρα μοι ἔννεπε, μοῦσα, πολύτροπον, ὃς μάλα πολλὰ
 πλάγχθη, ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσεν:
 πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω,
 πολλὰ δ' ὃ γ' ἐν πόντῳ πάθεν ἄλγεα ὄντα κατὰ θυμόν,
 ἀρνύμενος ἣν τε ψυχὴν καὶ νόστον ἐταίρων. 5
 ἀλλ' οὐδ' ὣς ἐτάρους ἐρρύσατο, ἰέμενός περ:
 αὐτῶν γὰρ σφετέρῃσιν ἀτασθαλίῃσιν ὄλοντο,
 νήπιοι, οἳ κατὰ βοῦς Ὑπερίονος Ἥελίοιο
 ἦσθιον: αὐτὰρ ὁ τοῖσιν ἀφείλετο νόστιμον ἦμαρ.
 τῶν ἀμόθεν γε, θεᾶ, θύγατερ Διός, εἰπέ καὶ ἡμῖν. 10
 (Hom. *Od.* I, 1-10, v. Ὀμήρου Ὀδύσσεια)

Певај ми, Музо, јунака довитљивца онога штоно
 тројански свети разори град; па се налута много,
 градове многијех људи он виде и позна им ђуди,
 и многе на мору муке у својем премучи срцу
 борећ' се за душу своју и повратак својих другова.
 Али не спасе ових ни тако, мада жељаше.
 Живот изгубише сами због дрскога свога злочинства,
 јели су, безјаци, говеда Хелија Хипериона,
 зато им овај одузе дан за повратак дому.
 О томе свему реци и нама, Дивова кћерко!
 (Хомерова *Одисеја* 1, 1-10)

Казанцакисовом Одисеју, после крвавог обрачуна са просцима, нису више довољни ни жена, ни син, а ни стара отацбина ни стари богови, тако да одлучује да крене на последње путовање са којег, он то зна, нема повратка. Најзад, ни он сам није више оно што је био. Довео је Наусикају сину за жену, како се лоза не би угасила, изабрао пријатеље за пут, направио нови брод и кренуо у нове доживљаје. Зауоставља се прво у Спарти, где спасава Менелаја побуне, говори му о новом богу и позива га да крене са њим, али када Менелај, задовољан својим животом, то одбије, Одисеј отима лепу Јелену, коју, као и њега, Одисеја, мучи сива свакодневица. Стижу заједно на Крит, где у Кнососу присуствују традиционалном ритуалу с биковима. Одисеј, у својству немилосрдног бога, ослобађа Кносос сенилног краља

и дегенерисаних великаша у корист варвара. Палата у Кнососу страда у борбама, разрушена и спаљена. На Криту по својој вољи остаје лепа Јелена. Одисеј стиже затим у Египат, где се разрачунава са великашима, али сада допада затвора из којег се ослобађа лукавством. У Египту открива мало по мало да његов сурови бог нуди само глад, жеђ и слободу и да је то основа на којој треба да изгради нови град и нову цивилизацију. На приговор својих сапутника да његов бог уништитељ, који не даје никоме никакву прилику, Одисеј узвраћа да се бог мења онако како се мењају људи! Најзад, после мукотрпног путовања он са сапутницима стиже до извора Нила, где ће основати савршен град у договору с богом - у четрнаестом певању ће Казанцакис доследно разрадити идеје које је изложио у *Аскези: Salvatores dei* (в. бел. 3). Све је спремно за Одисејево успињање, које ће трајати седам дана. Првог дана се све до мрака пењао, да би ноћ и следећи дан провео у пећини, где између осталог сањари о бесмртности. Трећи дан проводи растрзан мислима све док га Херакле не подсети да треба да доврши његов неизвршени, тринаести подвиг, а то је онај који ће Хераклу донети бесмртност. Четвртог дана, после сусрета са Прометејом, пошто је чуо глас Мајке Земље успоставља мир са Природом. Петог дана види Левијатана, нашег најстаријег претка, мајмуна и сва остала човеколика бића, све док се не идентификује са свим живим створовима који траже прибежиште у његовом телу и мозгу. Шестог дана зачује Одисеј мушки и женски глас у својим грудима. Онда схвати да је и Дух божји у њему, и да вапије да му помогне да се ослободи и да је Одисејева мисија да сагради идеални град који ће отелотворити његову визију, а визија је спасавање бога, идеја која представља константу, на различите начине, још од *Аскезе*, а остаће тако до *Посланице Греку*. Спокој му

доносе сунце на заласку и пун месец на хоризонту. Седмог дана је направио од шљунка, глине и блата модел новог града упркос унутарњем гласу који се подсмевао његовим кулама у ваздуху. Одисеј зна да је свет саздан када су се две супротстављене силе, мушка и женска, суочиле у арени појавној и духовној. Глас у њему тражи да употреби сву своју снагу духа и имагинације да обликује природу и живот према себи и свом лику, јер човек не само да ослобађа бога, он га и ствара. У следећем певању почиње изградња савршеног, социјалистичког града⁹, у коме је брак забрањен, деца се васпитавају заједнички, далеко од родитеља, док стари и бескорисни могу просто да умру. Одисеј тражи заснованост оваквих принципа и налази је у закону нужности и преживљавања у природи: борба за опстанак даје легитимитет и принципу и богу као оличењу тог принципа. И онда, када Одисеј поносно верује да је досегао идеал, град прогута земљотрес. Оставши сам, предаје се контемплацији, све док у једном тренутку не одлучи да се ослободи бога који је продукт његове имагинације и духа. Ослобођен, он схвата да бог не постоји, као ни врлина, да нема ни казне у Хаду ни награде на небу осим Смрти, која ће бити његов сапутник до краја пута. На том последњем путовању, поштован као аскета, среће све оне који су људима донели „нову религију, нову химеру, нову светску филозофију“ и сваки је архетип – Буда, Исус, Хомер, дон Кихот, Фауст – са свима одмерава духовне снаге, оставља их и иде даље, све док не стигне до крајњег југа, до вољеног мора, на које се опет отискује у лађици, коју олуја потопа, а њега као бога приме становници Антарктика. Ипак, немирни дух га тера на делање којем се, иако је бесмислено, баш као и постојање, радује: то је пут ка духовности. Када је стигло жељно очекивано пролеће, он, у кајаку

⁹ Према елементима из Платонове *Државе*, Августиновог *De civitate Dei* и *Утоније* Томаса Мора. (, 1963, 1323).

од фокине коже, крене са својим домаћинима у њихова летња пребивалишта. А када талас изазван земљотресом потопа све редом, Одисеј никога и ништа више не проклиње знајући да спаса нема, а да Смрт ослобађа вољену душу и страха и наде. А када га и Смрт остави самог, зна да је крај близу: узима оружје да наоружан умре, а онда се присећа редом, свог зачећа и рођења, пропасти Троје и Кнососа, благосиља стихије свога тела: земљу, воду, ватру, ваздух и дух који све покреће, дух као ауригу који вози четворопрег. Када и његов чамац потоне, Одисеј зна да му је куцнуо последњи час: он у ватри сећања призове све које је волео, и кад се скупе, уз изразе радости, он дигне руку и у знак поласка узвикне:

«Ορτσα, παιδιά, καὶ πρίμο φύσηξε τοῦ Χάρου τὸ ἀεράκι».

Исплови, дружба, јер пирну повољни Харона вјетарак.

(Καζαντζάκης, *Οδύσσεια*, 1967, 1396)

Тих седам верзија, у које је, како рече један други песник, *цедио врелу крв из вена*¹⁰ пуних 14 година, имале су различит број стихова, све док Казанцакис није напоследку одлучио да их буде баш 33.333, распоређених у 24 певања, зато што се у грчком број 3 обележава трећим словом, гамом или нашим словом Г. А та велика гама, подсећа на модел по којем су се зидале куће на његовом вољеном родном Криту. Да ли је то истина или не, најзад и није важно, јер и да није, желели бисмо да верујемо да јесте истина, јер је то пут у Казанцакисов свет где су природа и човек блиски, тесно испре-

¹⁰ Сличну метафору је употребио и сам Казанцакис, када у *Посланици Греку* упућује читаоца да црвену линију чине капљице његове крви обележавајући песнички пут којим је ишао међу људе, сред страсти и идеја: „Θὰ βρεῖς λοιπόν, ἀναγνώστη, στίς σελίδες ἐτοῦτες τὴν κόκκινη γραμμὴ, καμωμένη ἀπὸ στάλες αἵμα μου, πὸν σημαδεύει τὴν πορεία μου ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, στὰ πάθη καὶ στίς ιδέες.“ (Καζαντζάκης, 2007, 15)

плетани неким особитим везама¹¹. И то још на Криту, јер бити Крићанин било је и биће нешто особито, задивљујуће, привлачно, готово чудесно, довољно је помислити на легендарног Миноса, на песника Хортациса и његовог савременика Ел Грека (в. бел. 4), који је инспирисао и Рилкеа, поред Казанцакиса, најзад на Елефтериоса Венизелоса, председника владе Републике Грчке бурне 1917, на Одисеја Елитиса, Нану Мускури...

Још као ученик Казанцакис се придржавао правила - *треба увек бити бољи и надмоћнији од других*. Студирао је, под очевим утицајем, право у Атини (1902-1906) - при том је био један од ретких студената присталица Психариса и димотике (народног, тј. општег језика), чија је употреба постала јабука раздора у тадашњој Грчкој (Јовановић, 2014).

Иако је успешно завршио студије, није желео да се бави правом, па је 1907. отишао у Париз, у којем га је све одушевљавало, па чак и то што жене по цео дан тешко раде, а не траће време на вез, као у Грчкој, док чекају мушку главу, како благо пребацује мајци и двома сестрама у једном писму... Док је њих три нежно волео, однос према оцу је био амбивалентан: „Када бих могао да направим синтезу два супротстављена заноса који би ми означили један циљ и јединство /.../ онда би потајно

¹¹ „Његова [Казанцакисова] мешавина традиционалног мишљења и иконоборства истовремено и теши и узнемирава. [...] Врхунско сведочанство које нам је Казанцакис пружио дирљиво је зато што је испод свег свог еклектицизма и интелектуалног ватромета једноставан пример који поседује трајну вредност. Прво што у њему сагледавамо јесте неизмерна интелектуална охолост у младости, жудња да се врши надзор над собом и светом, путем поимања. Потом у његовим средњим годинама видимо судар интелектуалних система и физичке и психолошке стварности која одбија да буде једноставно садржана у њима. Коначно, у старости, призната младалачка охолост потиснута је у огромној мери али ипак није због ње зажалио. Казанцакис постиже спокојство које представља прочишћену суштини свега онога о чему је раније било речи.“ (Бин, 2006, 98-99).

непријатељство које осећам према оцу прерасло у љубав.“ Никада није писао писма оцу, мајци и сестрама, увек оцу одвојено, правдајући се и уверавајући га да све што ради, ради у славу породичног имена и части.

Казанцакис ће много касније написати роман *Канетан Михалис*¹² (1953) инспирисан својим оцем, кога се иначе веома бојао, до те мере да је по његовој жељи завршио права и био најбољи, да се оженио кришом, на гробљу, како би избегао његов гнев, можда се и бавио политиком која му није ишла од руке да би му угодио, али када је одлучио да буде писац, нико и ништа га нису могли спречити у том науму.

Казанцакис је, могло би се рећи, одувек био само својан и као такав, како сам каже, делао је „субверзивно“. Године 1907-8.¹³ похађао је предавања Јаниса Психариса¹⁴ који је држао катедру византинске и новогрчке филологије на познатој париској Школи за

¹² Првобитни наслов је гласио „Слобода или смрт“, са намером да опише борбу за слободу Крита и Грчке, патње и бол, које је и он, као „пискарало“, како каже, дубоко осећао (Новаковић, 2004, 74).

¹³ „Kazantzakis (Nikos), né à Candie (île de Crète) le 18 février 1883, doct. dr. Grec. Rue des Carmes, 3. [Psichari.]“ Liste des élèves et des auditeurs réguliers pendant l'année scolaire 1907-1908, p. 157. In: École pratique des hautes études, Section des sciences historiques et philologiques Année 1908 Volume 41 Numéro 2 pp. 147-168 http://www.persee.fr/doc/ephe_0000-0001_1908_num_1_2_2793?q=Kazantzakis. Veb. 7. 9. 2016. (Упор. Јовановић, 2014, 65)

¹⁴ Јанис Психарис, или Жан Психари како се представљао, објашњавајући да је сам изабрао да буде Француз, делао је као субверзивни грчки родољуб: он је заправо разрешио „језичко питање“, написавши најчувенији и истовремено најозлоглашенији (што је зависило од перцепције сваког који је о томе говорио) путопис *Моје путовање* (*Το ταξίδι μου* 1888). Написавши прозно дело димотиком, тј. народним језиком, изазвао је бурне реакције својом претераном револуционарношћу, онако како је Мушицки приговарао Вуку, али је упорношћу и страшћу изгнао најблаже речено извештачену катаревусу из раја. (Јовановић, 2014, 17)

високе студије (EPHE¹⁵). Чињеница да је Казанцакис Психарису посветио једну од двадесет и једне¹⁶ терцине (Καζαντζάκης, 1960, 155-161) говори о несумњивом утицају једног прононсираног димотицисте какав је био Психарис¹⁷ на младог Казанцакиса¹⁸. Њих двојицу везује и страстност у залагању за праву ствар, а то је била борба за *млади, нови језик*, којим говори цела нација и којем стари,

¹⁵ Ecole pratique des hautes études (EPHE), у Паризу, једна од најугледнијих институција високог образовања у Француској, основана 1868, у којој су предавали између осталих: Емил Банвенист, Мишел Бреал, Албер Доза, Жорж Димезил, Мишел Лежен, Клод Леви-Строс, Жил Марузо, Жан Психари (Јанис Психарис, бел. 15), Фердинанд де Сосир, Антоан Меје, Жозеф Вандријес, Жан Иригоен, Клод Ажеж. (Јовановић, 2014, 53-73)

¹⁶ Το βιβλίο περιλαμβάνει συνολικά 21 τέτοια ποιήματα, αρκετά μεγάλης έκτασης, αφιερωμένα τα περισσότερα σε γνωστά ιστορικά ή λογοτεχνικά πρόσωπα (ενδεικτικοί τίτλοι: Λένιν, Ψυχάρης, Μουχαμέτης, Νίτσε, Βούδας, Γκρέκο, Τσιγκισχάνος, Μωυσής, Χριστός, Σαϊζήρος, Μέγας Αλέξαντρος), τυπώθηκε για πρώτη φορά το 1960 και κυκλοφορεί από τις εκδόσεις Καζαντζάκη. Η έκδοση έγινε με τη βοήθεια και την επιμέλεια του Ε.Χ. Κάσδαγλη, που επιμελήθηκε τα χειρόγραφα που άφησε ο Καζαντζάκης μετά το θάνατό του το 1957. <http://www.foiein.gr/archives/3379/index.html> Веб. 7. 9. 2016.

¹⁷ Казанцакис је терцине, посвећене историјским или неисторијским личностима, које су њему биле посебно значајне, писао у периоду од 1932. до 1937. године. Неке је прво објавио у периодици, нпр. Дантеу 1932, Психарису 1936:

«Δάντης», пер. Ο Κύκλος, тχ. 4 (Ιούνιος 1933) 134-141

«Ψυχάρης», пер. Ελληνικά Φύλλα (Χριστούγεννα - Протоχρονιά 1936) 260-261

«Εἰς εαυτόν», пер. Μακεδονικές Ημέρες, тч. 1 (Φεβρουάριος 1936) 9-14

«Χριστός», Νέα Εστία τ. 22, тч. 259 (1.9.1937) σ. 1121-1125 [166 στίχοι]

«Ο Γκρέκο», пер. Νεοελληνικά Γράμματα (4.6.1938)

«Σαϊζήρος», Νέα Εστία τ. 23, тч. 267 (1.2.1938) 145-149

«Νίτσε», Νέα Εστία τ. 23, тч. 279 (1.8.1938) σ. 1009-1013

http://www.kazantzaki.gr/index.php?level=4&pre_level=5&tid=776&pre_id=1005&lang=el Веб. 7. 9. 2016.

¹⁸ Казанцакис ће написати терцину посвећену Психарису као зрео човек.

класични грчки јесте родитељ. Том *младом, новом језику* наметнут је „учени и варварски“ језик, који се „одомаћио“ као службени језик, којим се пишу књиге, новине..., као када би се француски заменио схоластичким латинитетом (Psichari, 1897, XII¹⁹). Ипак, постоји суштинска разлика између њих двојице: Казанцакис је био „аутентични“ димотициста²⁰ не само због окружења у којем је одрастао него и због раскошног књижевног талента, док је Психарис био пре свега филолог²¹ који је чезнуо да створи књижевна дела на „природном“ непатвореном народном језику за који се страсно залагао. Супротно увреженом мишљењу да је Казанцакис писао критским језиком²², он је много ближи Тријандафилидисовој граматици, него што то изгледа на први поглед,

¹⁹ http://anemi.lib.uoc.gr/php/pdf_pager.php?rec=/metadata/c/0/3/metadata-469-0000003.tkl&do=164404.pdf&pageno=22&width=322&height=512&maxpage=389&lang=en Веб. 7. 9. 2016.

²⁰ Казанцакис се активно залагао да се говори народним језиком, поготово у школама, и у ту сврху је деловао у друштвима која су промовисала димотику пишући пригодне чланке о реформи језика која подразумева и да се Грци морају ослободити некритичке подређености античкој култури. Био је међу оснивачима Образовног друштва 1910. које је имало као циљ решавање „језичког питања“ које је нарочито подстакао Психарисов путопис. В. бел. 15.

²¹ О суштинској разлици како „језичко питање“ виде Казанцакис као стваралац и Психарис као научник говори се у књизи Василиса Мандилараса (Basil G. Mandilaras, *Studies in the Greek Language (Some Aspects of the Development of the Greek Language up to the Present Day)*, Athens: Xenopoulos Publishers, 1972), на шта скреће пажњу Анри Тоне (в. у *Литератури* s. v. Tonnet, Henri) у приказу ове књиге, која се заправо бави димотиком од њених почетака све до њених високих књижевних остварења. Упор. Јовановић, 2014, 34-48.

²² У Грчкој се сматрало да је требало да критски дијалекат постане општи језик. Појам *синкретизам* (грч. συνκρητισμός) везује се за *Критску коалицију* која је настала, како каже Плутарх, због заједничке опасности која је ујединила Крићане натеравши их да се одрекну међусобних разлика. Постоји и објашњење да *синкретизам* означава необичну мешавину језика на Криту.

без обзира на одступања. Оно што чини Казанцакисов језик посебним јесте вокабулар (кретизми), али он ни у ком случају не нарушава језичку структуру, која се по концизности и експресивности може упоредити са Антиком. Отуда следи Мандиларасов закључак да су се у Грчкој неокласицисти и присталице катаревусе узалуд трудили да по сваку цену и, како каже, ропски подражавају стари грчки језик, а што је врхунски досегао Казанцакис чистом димотиком (Tonnet, 1972).

Казанцакис је 1906, приводећи студије права крају, објавио у Атини свој први ангажовани текст под насловом *Болест века*²³, којим је најавио свој друштвени ангажман под геслом борбе за правду и истину: само истински човек може пружити отпор и бити у стању да каже *не* свакоме, па и Богу. Исте године (1906) објавио је свој књижевни првенац, прекрасну трагичну љубавну причу *Луја и крин*²⁴, која је савршенством израза, снагом страсти и изразитом храброшћу изненадила читалачку публику и скренула пажњу на свог аутора. Рани период његовог стваралаштва заокружује *Аскеза*²⁵, инспирисана, како се обично мисли²⁶, боравком на Светој гори. То и друга

²³ *Η αρρώστια του αιώνος*, објављен у часопису *Галерија (Πινακοθήκη)*, а потписан необичним псеудонимом Карма Нирвами (Κάρμα Νιρβάμ). Истим псеудонимом ће потписати и дело *Луја и крин*. Осим овог Казанцакис је користио и псеудоним Петрос Псилоритис (Πέτρος Ψηλορείτης - Псилоритис је планина на Криту) као и Николај Казан (Νικόλα Καζάν).

²⁴ Казанцакис, Никос: „Луја и крин“. Превела Измини-Јелена Радуловић. *Писмо* 40-43 (1995), стр. 5-37. В. бел. 24.

²⁵ Дело је структурисано на следећи начин: кратак уводни део и пет поглавља (η προετομασία, η πορεία, то браца, η πράξη, η σιγή, од којих прво, друго и четврто имају и потпоглавља). В. бел. 3.

²⁶ Казанцакис је 1914. са песником Ангелосом Сикељаносом провео 40 дана на Светој гори, где је можда написао књигу (није сачувана), чији је мото, како стоји у његовом дневнику, гласио: „come l'uom s'eterna“ (Dante Alighieri, *Divina Commedia, Inferno*, Canto XIV, 85).

рана дела²⁷ учинила су Казанцакиса више него познатим у атинским круговима, али не толико због књижевне вредности колико због „скандалозности“ која ће га и касније пратити. Додуше, он је то свесно радио, али не би се рекло из жеље да се „истакне и пласира“ него из уверења да треба решавати „болест века“, о чему је писао у својим текстовима који су били обојени борбеним залагањем за социјалну правду. У том смислу је водио своју борбу: спасавао је Грке из Закавказја у доба Октобарске револуције верујући истовремено (уосталом као и велики део Европе) у „ново доба“ које ће искоренити болести века.

Казанцакис је у Паризу следећих годину или две пратио предавања Анрија Бергсона на катедри за грчку и римску филозофију на чувеном Collège de France, што ће битно утицати на његова филозофска уверења: „Највећи добротвори у мом животу били су путовања и снови. Од људи, живих и мртвих, мало је оних који су ми помогли у мојој борби. Кад бих хтио да разлучим које су то личности што су оставиле најдубље трагове у мојој души, увјерио бих се да су заправо биле три, четири: Хомер, Бергсон, Ниче и Зорбас.“²⁸ (Kazancakis, 1969, 3)

Бергсон му је, како сам каже (Kazancakis, 1969, 3), олакшао нерешиве филозофске борбе, што су га мучиле још од ране младости. Ослободио га је механицистичког концепта света, открио му је праву природу времена, разјаснио му је питање слободне воље: „Кад бих чуо Бергсонов магични глас, моје би срце налазило

²⁷ Награђена драма *Свиће* (Ἐπιτερώσεις, 1907) учинила је Казанцакиса у тренутку славним, при том изазвавши и многе контроверзне расправе, не само због садржине него и због димотике, која је била неприхватљива у јавном дискурсу.

²⁸ *Пролог*, одакле је навод, не постоји у првом издању (1955).

спокој; његове су речи биле чаробне чини, вратанца судбине би се отворила и светлост би ушла кроз њих.²⁹

Посебно је био наклоњен Ничеу, јер га је *обогатио новим борбама и научио да с поносом суделује у живот-ној несрећи, горчини и несигурности* (Kazancakis, 1969, 3). Његово је дело упознао случајно³⁰ – једном приликом, у библиотеци, пришла му је непозната девојка држећи у рукама отворену књигу са фотографијом Ничеа. Сличност је по њеном мишљењу била невероватна: исто чело, исте густе обрве, исти дубок поглед. Пружила му је *Заратустру*, рекавши уз осмех: „Ето лавље хране за Ваш дух, наравно ако имате духа и ако је он гладан!“

Казанцакис се 1919. укључио у политику³¹, али је то било кратког века, јер је сматрао да партијска припадност подразумева идеолошко опредељење, које чини човека слепим. Другим речима, ко види јасно, не може припадати политичкој партији. Могло би се рећи да је у политици био лојалан државним интересима онолико колико му је дозвољавала доследност сопственим принципима, тачније, његове су политичке активности биле „изнуђене“ његовим родољубљем, које је било инспирисано жељом да помогне људима, а да тај интерес није био његов, лични. Године 1925. упутио је писмо у форми „признања“ о сопственој „субверзивној“ делатности, које завршава речима: „Свима нама који волимо људе дужност је, а) да не дозволимо више никад неправду и неморалност савременог живота, социјалну, политичку и економску, и б) да спасемо и

²⁹ Бергсону је посветио један есеј (1912).

³⁰ Када је „открио“ Ничеа, посветио му је 1909. тезу под насловом *Ο Φρειδερίκος Νίτσε εν τη Φιλοσοφία του Δικαίου και της Πολιτείας*.

³¹ Елефтериос Венизелос му је поверио да организује репатријацију Грка из Закавказја (после Октобарске револуције).

истакнемо право, које припада народу, да желимо да му се побољшају услови. И не само право него и снагу да подигне квалитет свог живота. Наш циљ је да створимо узвишени морал, да уведемо правду у свет, да дамо дубљи смисао врлини, части и хуманости.“

Казанцакисова „скандалозност“ је заправо отпор који је пружао неморалу оних који по дефиницији свог положаја морају бити највишег моралног става: службеници једне од најбитнијих институција у Грчкој, цркве. Обично се каже да га је црква изопштила, и томе слично, што је мање важно од његовог става израженог у једном писму: *...А ја седим овде у самоћи, миран и посвећен својој дужности, и радим колико могу за грчки језик и вечни грчки дух!* (Новаковић, 2004, 37)

Поред *Аскезе* (1927), која је била разлог да Казанцакиса први пут гоне због атеизма, написао је два романа, много година касније, која су подигла велику прашину, како се то обично каже, и постала највеће искушење и за самог аутора, изазвавши гнев цркве: *Христос поново разанет* (*Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται*, 1949-1951³²) и *Последње искушење* (*Ο τελευταίος πειρασμός*, 1955) којим се (укључујући и роман *Капетан Михалис*) Казанцакис придружио Русоу, Дефоу, свом учитељу Бергсону, и другим књижевницима, филозофима итд. у католичком *Index librorum prohibitorum*. Сазнавши 1954. да су његови романи *Капетан Михалис* и *Последње искушење* стављени на поменућу црну листу реаговао је на следећи начин:

Комисији за *Index* у Ватикану упутио сам телеграфски Тертулијанову реченицу „Ad tuum, Domine, tribunal appello.“ Упућујем исту реченицу и православној Цркви: „Στο

³² Роман је штампан прво у преводу на норвешки и немачки. Године 1954. роман је објављен, али је и проскрибован, тако да се нашао у рукама читалаца 1955. године.

δικαστήριό σου ασκώ έφεση, ω Κύριε! И додајем ово свим нашим врстама митрополита и деспота: ви сте ме проклели, а ја вас благосиљам. Желим да ваша савест буде једнако чиста као моја, да будете једнако морални и религиозни као што сам ја.“

Та иста Црква није хтела да прими његове земне остатке када су копном стигли 3. новембра 1957, у Атину. У Ираклиону је било другачије, где је сахрањен у присуству огромног броја људи. На његовом гробу уклесане су његове већ поменуте речи: „Не надам се ничему, не бојим се ничега, ја сам слободан.“

Христос поново разапет заправо је велика метафора о људској природи, која има и добро и зло у себи, с тим што зло много чешће преовлада у човеку и што је најважније, човек не може у својој људској слабости да се одупре очаравању и заводљивости зла. Зло, било да је застрашујуће, било да је очаравајуће, увек је неодољиво и потребна је морална снага да му се човек супротстави. Човек као мисаоно биће једино од свих живих бића разуме шта је етика, једино је биће на планети које има свест о моралном ставу и као такво има обавезу да се у себи и са собом као савезником и непријатељем истовремено избори.

Само човек без зла у себи може бити савршен, дакле Исус, и то је онда оно што смртнике, у којима пребива зло, па су самим тим несавршени, доводи у стање мржње према ономе који је лишен зла, дакле слободан. У роману су на врху пирамиде људских карактера и два свештена лица супротстављена по питању зла. Које су књижевне вредности Казанцакисовог опуса, питање је на које одговарају академске структуре својим теоријским разматрањима, али живот аутору, тачније његовом делу, дају људи који препознају било себе, било човека уопште.

Казанцакис је стекао светску славу не *Одисејом*, коју је сматрао, како је речено, својим најбољим делом, него

романима од којих је најпознатији *Грк Зорба*, по свој прилици и због истоименог филма из 1964. године³³. Наслов романа гласи заправо *Живот и доживљаји Алексиса Зорбаса*, а написавши га на острву Егини, у тешким ратним данима³⁴, Казанцакис се на тај начин одужио свом верном пријатељу Јоргосу Зорбасу, када је сазнао да је умро. Упознао га је много раније, 1917. године, када су заједно покушали да воде послове, с њим је, године 1919, спасавао своје сународнике из Русије. Сачувано је 15 писама које је Јоргос Зорбас послао Казанцакису из Србије – тешко их је читати због недостатка ортографије и интерпункције (прво је од 10. фебруара 1922, а последње од 7. октобра 1923). По писмима би се рекло да су Зорбаса у Србији интересовале само две ствари: послови и жене. Бавио се рударским пословима, у Нишу као раније на Пелопонезу, где је неславно завршио: угаљ, па нафта, бакар, каолин и најзад сребро. Он о томе говори меланхолично, како је копао и копао, да би нашао благо које није налазио, а копаће све док себи не ископа гроб у којем ће се коначно смирити. Кад је реч о женама, женио се где год би стигао: у једном писму (22. фебруара 1923) помиње четири. Умро је и сахрањен је 1942. у Скопљу³⁵.

Прави Зорбас није био сасвим онакав каквим га је Казанцакис приказао, што и није необично с обзиром

³³ Пре тога је смимљен филм *Онај који мора умрети* (1957), а у новије време *Последње Христово искушење* (1988), који је, као и роман, изазвао бурне реакције, можда и жешће с обзиром да је много више људи било у прилици да види филм него да прочита књигу.

³⁴ Није смео да напусти кућу без дозволе немачких окупаторских снага. Када су му једном приликом дозволили неколико дана у Атини (1942), упознао се са Јоанисом Какридисом, са којим ће превести Хомерове епове.

³⁵ Тако стоји на споменику, иако је Казанцакисова жена Елени сматрала да је умро раније. Зорбасових потомака има и данас у Београду.

на право писца да види људе онаквима какви они по његовом мишљењу јесу. Осим тога, ако је Казанцакис сматрао Зорбаса једним од четворице за њега најважнијих људи, онда је истакао управо особине због којих га је тако видео. Док су му Бергсон и Ниче помогли да изгради филозофски и политички став, Хомер је био „личност која је имала мирно и пресвијетло око слично сунчаном диску, које све освјетљава својом слободарском свјетлошћу.“, а „Само ме је Зорбас научио да волим живот и да се не бојим смрти.“, па наставља: „Када бих данас морао изабрати духовног вођу, кога Индијци називају, – *гуро* – учитељем, а редовници на св. Гори *старцем* – сигурно је да бих изабрао Зорбаса.

Изабрао бих га зато јер је он имао све што је потребно једном писцу да би се потпуно изразио. Имао је очи правдољубивца који је умрио да поготком своје стријеле набави себи храну. Стваралачки је био способен да у својој једноставној наивности без престанка све види први пут и да схвати, како су вјечни и обични елементи: зрак, море, ватра, жена и крух. Сигурном је руком и свјежим срцем могао изразити мужевност, коју је крила његова душа. Све је то било скривено као веома јака снага у дубини његове душе. Осим тога, његов је слободни, наивни и чисти смијех извирао из дубокога извора, дубљега неголи је човјекова нутрина. Тај смијех је слободно пробијао у судбоносним тренуцима из старачких Зорбасових груди. Кад би га узнемирила тешка питања, снагама тога извора могао је ријешити и ријешити је сва она етичка, религиозна и родољубива питања, која су увијек мучила несретна и малодушна човјека да би могао што сигурније проживјети.“ (Kazancakis, 1969, 3)

Зорбас га је подстицао да се *искобеља из удобног оклопа сопствених мисли и навика, да с њим крене на*

велика путовања и да тако постане храбар и слободан. Заразио га је при том неизлечивом болешћу, фаустовском болешћу спознаје. А када није послушао унутарњи глас и није поступио непромишљено, Зорбас му је поручио: „Ипак треба да постоји пакао за нека пискарала!“ (Kazancakis, 1969, 6) И на крају *Пролога*: „У свом животу нисам срео човјека шире душе, отпорнијег тијела и слободније борбене ријечи!“ (Kazancakis, 1969, 8)

Писао је о Зорбасу „као што то чинерачи дивљих племена у Африци, који на пећинским зидовима сликају свога претка, кога су видјели у сну. Они настоје да га што вјерније насликају да би његова душа препознала тијело и опет се у њ вратила.“ (Kazancakis, 1969, 273) А када је завршио, осетио је радост „као жена која је родила чедо и сад га држи у крилу.“ (Kazancakis, 1969, 273) Стигло му је у том тренутку и писмо, „из неког села близу Скопља у Србији“ (Kazancakis, 1969, 273), којим га обавештавају о Зорбасовој смрти и наводе његове последње речи: „... имам добра пријатеља у Грчкој. Чим умрем, обавијести га да су ми сви котачи до посљедњег трена били у реду и да сам на њега мислио. Исто тако напиши да се не кајем ни због чега што сам учинио, а да би и пријатељу добро у животу било, потребно је да се једном опамети.

Ако дође неки поп да ме исповједи и да ми да утјеху умирућих, реци му да се мора удаљити и проклети ме! Учинио сам, учинио сам, учинио сам, гомилу ствари у свом животу, па сам ипак мало тога учинио. Људи би мога кова морали живјети тисућу година. Лаку ноћ!“ (Kazancakis, 1969, 274)

Како је сазревао, тако се све више окретао бескомпромисном изношењу сопственог става, не базирајући се претерано на естетику или нека друга мерила вредности књижевног дела. Отуда ће његов роман о Зорбасу представљати у извесном смислу књижевну субли-

мацију целог његовог опуса, где је његов младићски лик фон на којем се старац Зорбас савршено јасно оцртава и као да нам Казанцакис поручује: да, написао сам роман упркос сопственом мишљењу о роману, и сам сам био Старац када сам га писао, можда не толико по годинама (око 60) колико по мудрости и самосвојности, и живео сам управо онако како ме је Старац учио, и ја ћу бити онај који ће играти своју игру на обали Мора.

Хвалоспери и оспоравања су пратили Казанцакиса целог његовог живота³⁶. Када је реч о оспоравањима, мисли се пре свега на прихватање или одбацивање његовог дела, јер је публика у великој мери била разочарана, сматрајући да је изневерио оно што се схвата као хеленство. Сублимацију тог неразумевања представља наставак *Одисеје*. Надовезати се на неприкосновеног Хомера и најавити хомеровским стилем, а свакодневним речима τὰ πάθη καὶ τὰ βάρβαρα θὰ πῶ τοῦ ξακουστοῦ Ὀδυσσεῆα!³⁷ по свој прилици је била јерес када је реч о античкој Грчкој, а за православље романи нису били ништа мање увредљиви, нарочито *Последње искушење*.

У мени су исконске људске и праљудске мрачне силе Нечастивог; у мени су исконске људске и праљудске светле силе Божје; а моја душа поприште је била на коме су ове две војске војевале и спајале се.

³⁶ Лично је желео другу врсту афирмације: место у Унеску и Нобелову награду. Прво је добио (1947), а друго му је стално измицало, све до смрти која је претекла испуњење његове највеће жеље. Када је најзад један Грк добио Нобелову награду за књижевност (дипломата и песник Јоргос Сеферис, 1963), задовољство Грка је било помало обојено сетом што њихова два великана нису већ била овенчана: пријатељи и ривали Ангелос Сикељанос и Никос Казанцакис.

³⁷ „патње и искушења казујем славнога Одисеја“ (Kazancakis, *Odiseja* у: Maricki Gadanski, 1978, 50)

Велика агонија; волео сам своје тело и нисам хтео да пропадне; волео сам своју душу, и нисам хтео да посрне; упињао сам се да помирим ове две супротне космогонијске силе, да осете да нису непријатељи већ савезници, и да се усреће, да се усрећим и ја заједно са њима, хармонијом.

Сваки човек је богочовек, тело и дух; и зато чудо Христоса није чудо једне одређене религије; оно је свељудско; у сваком човеку замеће се бој између Бога и човека, а истовремено и жудња за помирењем. Углавном је ова битка несвесна, траје кратко, не може једна слаба душа дуго да одолева телу; отежава, и сама постаје тело и битка се окончава. Али у одговорних људи, чије су очи даноноћно упрте у врховни Дуг, битка између тела и духа замеће се без милости и може да потраје све до смрти.

[...]

Протресао је главу, и истог трена се сетио где се налази, ко је и зашто га боли; дивља, неукротива радост га је преплавила; не, не, није био слабић, дезертер, издајник; не, не, био је прикован за крст, поштено је издржао до краја, одржао је реч; а на бљесак, баш кад је викнуо *Елои! Елои!* и онесвестио се, кроз магновење га је зграбило Искушење и завело га; лаж беху радости, женидбе, деца; лаж, и прастаре, излапеле старкеље, што су га звале слабићем, дезертером, издајником; све, све, утвара нечастивог! Живе и царују његови ученици, захватили су копна и мора и проповедају Добру Посланицу. Све је испало како треба, хвала Богу!

Пустио је глас победоносни:

– *Свршено је!*

а беше као да је говорио: Све почиње.

(Казанцакис, *Последње искушење*, 1996, 9, 470)

Оспоравања да ли је Казанцакис велики писац или није, тачније, да ли његова дела имају књижевну вредност или немају, спадају у домен књижевне критике и реално не морају утицати на рецепцију код публике. Имајући у виду проблематику Казанцакисовог језика, неразумевање може бити и последица превода када је реч о рецепцији његових дела на другим језицима.

Опус³⁸ Никоса Казанцакиса је неупоредиво шири и у формалном и у суштинском погледу од онога што је овде речено, а карактерише га свестраност, свеобухватност и свеукупност, што представља суштину разумевања рецепције његових дела, без обзира да ли их хвале или оспоравају³⁹. Он је писац чије је дело органска целина коју је тешко рашчланити, његова дела више него ишта друго говоре о њему те допуштају читаоцу да проникне не само у личност Песникову него и у себе као мисаоно биће, које једино од свих живих бића разуме шта је етика. Осим тога Казанцакис је био фасцинантна личност, да споменемо прво колика је његова књижевна продукција у сваком

³⁸ Читалачка публика у Србији може да прочита романе *Доживљаји Алексиса Зорбаса*, *Христос поново разапет*, *Последње искушење*, *Капетан Михалис*, *Сиротан божији*, затим два његова ранија прозна дела *Луја и крин* и *Аскеза*, као и одломке расуте по часописима, позајмљујући углавном књиге и остало из библиотеке. Ипак, српска публика, када се помене Никос Казанцакис, најчешће помисли на култни филм *Грк Зорба*. Иако је обично незахвално поредити дело и филм, у овом случају то није тако, јер и дело и филм у потпуности заслужују светску славу коју су стекли.

³⁹ „Моје је мишљење да треба да избегнемо осуђивање чињенице да Казанцакис није био промишљени уметник који је уназад померао границе датог жанра, и да би га требало прихватити у његовој свеукупности, као плодног, професионалног, разнородног писца, какав је и био.“ Бин, 2006, 63. Упор. бел. 5.

погледу⁴⁰: проза⁴¹ и поезија⁴², драмска дела⁴³, филозофска дела, путописи, преводи⁴⁴ (са француског, немачког, енглеског и класичног грчког⁴⁵), дечија и уџбеничка литература⁴⁶, есеји⁴⁷, новинарски чланци, друштвено ангажо-

⁴⁰ Кад се сагледа његова свестрана, књижевна како се некада схватала, продукција, „једва да изненађује што није створио ниједно дело које би у потпуности било задовољавајуће са формалне тачке гледишта. Неки од његових романа, позоришних комада и песама су заиста лоши, а они који су добри, неуједначени су. Штавише, његови се најбољи списи понекад јављају у некњижевним облицима, које је он лично сматрао другоразредним. Мислим на сјајне полемике у његовим случајним политичким надахнућима, и на описне и приповедачке драгуље, расуте по чланцима са путовања. У многим његовим делима, на којима му, у целокупном утиску, можемо приговорити, ипак откривамо запањујуће делове: маштовите метафоре, живе и узбудљиве описе, убедљиву мудрост.“ Бин, 2006, 63.

⁴¹ *Змија и крин* (1906), *Аскеза* (објављена 1927, в. бел. 3 и 26); романи *Доживљаји Алексиса Зорбаса* (1946), *Капетан Михалис* (1953), *Христос поново разпет* (1954-1955), *Последње искушење* (1955), *Тода Раба* (1929, објављена на француском, а на грчком 1956); *посебно место заузима Посланица Греку* (која је пре извештај, (животни) биланс или свођење рачуна, 1956, објављен 1961).

⁴² *Одисеја* (1938), *Терцине* (писао 1933, објављене 1960)

⁴³ *Свиће* (1907), *Фазга* (1908), да поменемо ране радове, и оне најважније, трагедије *Херакле*, *Одисеј*, *Нићифор Фока* (све три написане 1915), *Христ* (1920-1921), *Буда* (1922), *Мелиса* (1937). Нека дела јесу објављена, нпр. трагедија *Одисеј* објављена 1922, *Нићифор Фока* 1927, а нека нису.

⁴⁴ Казанцакис је преводио Хомера и Платона са класичног грчког, затим Дантеа, Ничеа, Екермана, Гетеа, Шекспира, Дарвина, Бергсона итд. како би показао да могућности савременог грчког језика. Наводи се да је 1932. Дантеову *Божанствену комедију* превео за 45 дана. Ипак, редиговао је превод и 1933 и 1941.

⁴⁵ Желео је да научи и руски, али му није пошло за руком.

⁴⁶ *Речник француско-грчки*, тачније превод малог Ларусовог речника (око 40.000 речи, и димотика и катаревуса, 1931), *Историја руске књижевности* (1929), школски уџбеници (1914, штампани под именом његове прве жене Галатеје, како се касније открило). Овде се могу поменути енциклопедијски чланци из 1927. године.

⁴⁷ *Болест века* (1906).

вани чланци (политичке и етичке полемике итд., једном речју, „професионалац“⁴⁸, како каже П. Бин, 2006, 62), друго, по политичким схватањима, према античком схватању политичког ангажмана и патриотизма, и, најзад, по његовом односу према институцијама друштва и Цркви. Конзистентност идеја као нит која спаја Песников опус⁴⁹, јединство дела и аутора, а истовремено и његова јединствена „многоликост“, која је створила довитљивца Одисеја нашег времена, не могу се занемарити без обзира свиђао се нама или не, када говоримо о рецепцији Казанцакиса у сваком погледу (књига, филм, стрип, „игрица“, итд.). Може се отуда претпоставити, макар због противуречних рецепција његових дела, да се ни у књижевно-теоријским истраживањима не занемарује Казанцакисова свеукупност и свеобухватност⁵⁰.

Епилог

Грчка књижевност је најстарија европска књижевност и није лако одредити се за аутора који на најбољи начин репрезентује макар и само део ове књижевности, било да је критеријум хронолошки, тј. неки период, или неки други, род, врста, сам аутор или нешто посебно. Када је реч о савременој грчкој књижевности

⁴⁸ Казанцакису је писање било извор зараде за издржавање – у ту сврху је преводио, писао дечје књиге, уџбенике и стручне књиге, чланке (нпр. енциклопедијске) и друге врсте прилога.

⁴⁹ Прва ствар коју о њему [Казанцакису] морамо схватити јесте да су оне [идеје] управљале његовим животним стилем писца и објашњавале његову горљивост пророка. Премда строго интелектуалне, оне нису биле бескрвне; за њега су подразумевале неодложност и страствену осећајност.“ Бин, 2006, 64.

⁵⁰ П. Бин је дубоко проникао у Казанцакисова филозофска становишта и са те позиције је разматрао питања рецепције његовог опуса. Упор. Бин, 2006, 60-68.

теже је одлучити него да је реч о античкој само зато што је ипак Хомер онај антички песник који је незаобилазан у свим временима и у коме се стичу сви разлози због којих је песништво било и биће врхунска и уметност и вештина. Поезија је, то треба истаћи, у античком периоду била истовремено и најузвишенија људска творевина и мерило образованости сваког човека, а данас то више није тако. Векови су учинили своје, што не значи да не постоји нит која их спаја. Одроз протока времена, спој традиционалног схватања места и значаја поезије, односно књижевности у целини и шароликости данашњег васцелог света представља на свој начин управо Крићанин Никос Казанцакис.

Моји су омиљени грчки аутори новог доба Кавафис, Казанцакис и Рицос⁵¹, али сам као репрезента модерне грчке књижевности изабрала Казанцакиса. Разлога има више, али бих истакла на првом месту страсну посвећеност стваралачком писању које садржи у себи две противуречности, аутора и опус. Писати о омиљеном аутору тражи већу одговорност због пристрасности, али истовремено значи више слободе.

У релевантној литератури која ми је била доступна издвојила се невелика књига *Три генерације грчких писаца: увод у дело Кавафиса, Казанцакиса, Рицоса* Питера Бина, професора емеритуса енглеске и компаративне књижевности на Дартмаут колегу у САД (Бин, 2006). Питер Бин спада међу оне који воле оно што раде, поготово што је аутор којим се нарочито бави, Никос Казанцакис разгорео у њему исту страсну посвећеност, како би могао да проникне и у дело и у ствараоца: „ да

⁵¹ Нису Рицос и Казанцакис, а донекле и Кавафис, једини књижевници којима дело не одудара од живота који су водили и да због заслужују велико уважавање. И не само то, обојица су (као и многи други, мање или више) трпели репресију власти због својих уверења.

би се разумео Казанцакис, треба разумети Паламаса, Психариса, Д`Анунција, Достојевског, Лењина, Бергсона, Ничеа, Кјеркегора, св. Григорија Паламу, Теотокаса, Сикељаноса, Нови завет, малоазијску катастрофу, грчки грађански рат, Маркоса Вафијадиса, Никоса Захаријадиса, покрет за увођење димотике, Кораиса, атомску бомбу, маоизам, будизам, теорију кинематографа, процесну теологију, Панаита Истратија, савремену грчку драму из 1910, Каподистријаса, Нићифора Фоку, пад Цариграда, Пирандела, митску методу Сефериса и Елиота, и још много тога!“ (Бин, 2006, 136-7).

Текст о Казанцакису објављен је први пут 1972⁵², дакле, пре готово пола века, тачније, пре 44 године. Тада се Питер Бин питао да ли ће се Казанцакис читати кроз педесет година или ће потонути у заборав, као свака мода. У то време, двадесетак година после смрти, Казанцакис је био „цењен у широким круговима“ (Бин, 2006, 96), било због својих идеја, искрености и полета, или због свести да припадају „прелазном добу“, које је лајт-мотив Казанцакисовог дела, из кога желе излаз у нешто што није материјално и што им гарантује право на (само)свест и, истовремено, трагање за одговором ко су и куда иду. Казанцакисов одговор истовремено и теши и узнемирава, али дефинитивно човеку који размишља „пружа прилику да припада том великом, заједничком, трагачком, подухвату“.

Милена Јовановић

⁵² На грчком 1983. године.

ЛИТЕРАТУРА

- Ανεμογιάννη, Γιώργος. *Νίκος Καζαντζάκης 1883-1957 Εικονογραφημένη βιογραφία*. - Αθήνα: Έκδοση Ιδρύματος Μουσείου Νίκου Καζαντζάκη, 2001. Τυπωμένο.
- Атлагић, Јелена. Казанцакис и Србија: српска рецепција дела Никоса Казанцакиса. *Хеленске свеске = Tetradia Ellenika : journal of Hellenic Studies*, 1 (2007), 135-148. Штампано. В. и јединицу под Новаковић.
- Bin, Piter. *Tri generacije grčkih pisaca. Uvod u delo Kavafisa, Kazancakisa, Ricosa*. Biblioteka Panelinion. Prevela Sonja Vasiljević. Prevod predgovora srpskom izdanju, biografija i ergografija P. Bina Vladimir Bošković. Ilustracije Nataša Kokić. Loznica: Karpos, 2006 (Beograd: Zuhra). Štampano.
- Јовановић, Милена. *Неохеленске студије и „језичко питање“*. Београд: Филолошки факултет, 2014.
- Kazantzaki, Nikos. *Bilan d'une vie. Lettre au Greco*. Traduit du grec par Michel Saunier. Paris : Helena Kazantzaki et Librairie Plon, 1961. Imprimé.
- Kazantzaki, Nikos. *Le dissident : biographie de Nikos Kazantzaki* [lettres, carnets et textes de Nikos Kazantzaki]. Rassemblés, trad. du grec et présentés par] Eleni N. Kazantzaki. Edition [Nouv. éd. entièrement revue et augm.]. Dole ; Saint-Imier : Canevas ; Vevey : L'Aire, 1993. Imprimé.
- Kazantzakis, Nikos. *The Odyssey : a modern sequel*. Transl. into English verse, introd., synopsis, and notes by Kimon Friar. New York. Simon and Schuster. 1958, p. XXXVIII, 824. Print. [Прво издање.]
- Kazantzakis, Nikos. *The Odyssey : a modern sequel*. Transl. into English verse, introd., synopsis, and notes by Kimon Friar. New York. Simon and Schuster. 1963, p. 1365. Print.
- Καζαντζάκης, Νίκος. *Αναφορά στον Γκρέκο*, Αθήνα: Εκδόσεις Καζαντζάκη, 2007. Τυπωμένο.
- Καζαντζάκης, Νίκος. *Οδύσσεια*. Τετάρτη έκδοση. Αθήνα: Εκδόσεις Ελ. Καζαντζάκη, 1967. Τυπωμένο. [Πολιτονска акцентуација.]

- Καζαντζάκης, Νίκος. *Τερτσίνες*. Φιλολογική επιμέλεια Ε. Χ. Κάσδαγλης. Αθήνα: τυπ. Κωνσταντινίδη και Μιχαλά, 1960. Τυπωμένο.
- Kazancakis, Nikos. *Askeza. Salvatores Dei*. S grčkog preveli Efstratia i Branislav Boričić. Edicija *Pečat*. Beograd: Rad, 1969 (Lazarevac:Elvod-print). Štampano.
- Kazancakis, Nikos. *Doživljaji Aleksisa Zorbasa*. Preveo Ton Smerdel. Beograd: Izdavačko preduzeće „Rad“, 1969. Štampano.
- Καζαντζακис, Νικος. *Последње искушење*. Библиотека великих романа. Превела с грчког Измина_Јелена Радуловић. Београд: Просвета, 1996. Штампа̀но.
- Maricki Gađanski, Ksenija. *Antologija savremene grčke poezije*. Izbor, prevod, predgovor i beleške o pesnicima dr Ksenija Maricki Gađanski. Beograd: Nolit, 1978. Štampano.
- Новаковић, Јелена Р. *Српска реценција дела Никоса Казанцаκиса*. Магистарски рад, одбрањен 27. маја 2004. године на Филолошком факултету БУ. 120 компјутерски обрађених страница. В. и јединицу под Атлагић.
- Ομήρου *Οδύσσεια*. Μετάφραση Ν. Καζαντζάκη - Ι. Κακριδής, 1938. http://research.uni-leipzig.de/giannis/Philosophie/OMHROU_ODYSSEIA_OLD_NEW_OLO_20_01_2008.pdf Веб. 7. 9. 2016. [Паралелно превод и оригинал.]
- Ὅμηρου Ὀδύσσεια. Ῥαψωδία α. <http://eranistis.net/wordpress/wp-content/uploads/2013/10/%CE%9F%CE%9C%CE%97%CE%A1%CE%9F%CE%A3-%CE%9F%CE%94%CE%A5%CE%A3%CE%95%CE%99%CE%91.pdf> Веб. 7. 9. 2016.
- Psichari, Jean. *Autour de la Grèce*. Paris : C. Levy, 1897. Imprimé. http://anemi.lib.uoc.gr/php/pdf_pager.php?filename=%2Fvar%2Fwww%2Fanemi-portal%2Fmetadata%2Fc%2F0%2F3%2Fattached-metadata-469-0000003%2F164404.pdf&rec=%2Fmetadata%2Fc%2F0%2F3%2Fmetadata-469-0000003.tkl&do=164404.pdf&width=322&height=512&pagestart=1&max-page=389&lang=en&pageno=1&pagenotop=22&pagenobottom=1 Веб. 7. 9. 2016.

- Ψυχάρης, Γιάννης. *Το ταξίδι μου*. 2η εκδοση. Αθηνά: Βιβλιοπουλείο της Εστίας; Η. Welter, 1905. <https://archive.org/stream/totaxidimou00psic#page/n5/mode/2up> Веб. 7. 9. 2016.
- Tonnet, Henri. Basil G. Mandilaras, *Studies in the Greek Language (Some Aspects of the Development of the Greek Language up to the Present Day)*, 1972 [compte rendu]. *Revue des Études Anciennes Année*, Vol. 77, N° 1, pp. 421-423. Imprimé. http://www.persee.fr/doc/rea_0035-2004_1975_num_77_1_3997_t1_0421_0000_3 Веб. 7. 9. 2016.
- Хомерова *Οδυσσεја*. Превод, предговор и регистар Милош Н. Ђурић. Нови Сад: Матица српска, 1963. Штампано.

САЈТОГРАФИЈА:

- <http://anemi.lib.uoc.gr> Веб. 7. 9. 2016.
- <http://www.kazantzaki.gr> Веб. 7. 9. 2016.
- <http://www.poein.gr> Веб. 7. 9. 2016.